

REGIONALIZÁCIÓ/-IZMUS ÉS/VAGY KISEBBSÉGI INTÉZMÉNYRENDSZER A TERÜLETI ÉS A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEKBŐL FAKADÓ KIHÍVÁSOK KEZELÉSÉRE¹

PAP TIBOR PhD-aspiráns

Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Abstract

The present treatise is based on the assumption of political history that political minorities in Central Europe appeared and created their movements of regional demarcation in parallel with the formation of the representational systems (of majority election). The scientific meta-context of the paper is Luhmann's social theory (: systems theory). The structural logic of political and administrative demarcating attempts is explicated with such a terminology. Its conclusion is that, without reconsidering the structural causes of regionalism and minoristaion (e.g. the democratic deficit of power/legislative participation), both the attempts of regionalization and the institutional systems of minorities can provide only a symptomatic treatment for the contemporary problems of regional and social inequalities.

1. Bevezetés

E gondolatmenet sarokpontjául az az eszme- és politikatörténeti levezetés szolgál, mely szerint a többségi választás elvén alapuló képviselői rendszerek kiépülésével párhuzamosan jelentek meg Közép-Európában a politikai értelemben vett kisebbségek (: nemzetiségek) és azoknak a regionális (: területi) elhatárolódást megcélzó mozgalmi. A gondolatmenet tudományos metakontextusául az ún. luhmannita társadalomelmélet (: rendszerelmélet) szolgál.² Ennek terminológiáját követve kerül kimutatásra a politikai és közigazgatási határmegvonási kísérletek strukturális logikája. Véggkövetkeztetése pedig, hogy a regionalizmus és a kisebbségesedés strukturális kiváltó okainak – mint pl. a hatalomban/döntéshozatalban való részesülés demokratikus deficitje – az újragondolása nélkül, mind a regionalizálódást célzó – aluról és felülről jövő – törekvések, mind a kisebbségi intézményrendszerek csak tüneti kezelést nyújthatnak az etnicizálódott területi és a társadalmi egyenlőtlenségek napjainkban is fel-felbuzgó kihívásaira.

2. A politikai szegmentáltságtól a differenciálódásig vezető út

A pre- és kora modernnek nevezett társadalmi rendszerekben a hatalomgyakorlás médiuma (úr/altalvaló) a klasszikus, weberi megkülönböztetés szerinti formákon (főként a tradíción illetve a karizmán) alapult. A gyakorlatban az amúgy szegmentált társadalmi nagycsoportokkal legfeljebb, ha privilégiumokban testet öltő különalkuk köttetek. Nem létezett általánosan elfogadott, jogilag az éppen hatalmat gyakorló szándékai és érdekei ellenében is kikényszeríthető 'elvé' a politikai legitimitásnak. Hosszú és konfliktusokkal teli folyamat vezetett a hatalomgyakorlási forma új alapon történő átszervezéséhez, az ún.

képviselői (: parlamentáris) politikai rendszerek kialakulásához. Ennek egyik jellemző fordulatát Közép-Európában is az 1848-as forradalmak tették – előbb csak időlegesen – valóságossá, majd a politikáról való gondolkodás szintjén meg- és kikerülhetetlenné. A közösségi létkeretből a társadalmasulás útjára lépő népek/etnikumok lakta térségben ekkor kerül előtérbe a 'többség', politikába bevonhatók/-vonandók akaratképzésének elve. Ám közben a tényleges hatalomgyakorlás még sokáig a legitimitását a tradíció elvére alapozó Habsburg uralkodóház akaratának, érdekeinek és lehetőségeinek derivátuma marad.

3. A hatalom új formájának strukturális anomáliái

A képviselői demokrácia elvi és gyakorlati megjelenésével párhuzamosan felbukkanó regionalizációs törekvések értelmezéséhez a halom médiumában fellépő változások természetére illenők először felhívni a figyelmet. A képviselői forma csak akkor működőképes, ha együtt jár a politika terrénján/alrendszerében lehetőséghez jutó passzív és aktív résztvevők körének kiterjesztésével. Ezt a korabeli Habsburg és magyar politikai elit is már a reformkorban át-, illetve belátta. Az Európán végig söprő forradalom-hullám csak alkalmat adott a konzekvenciák gyakorlati levonására. Eközben a hatalom médiumát meghatározó fő kérdéskör (a rendszerelméleti értelemben vett kontingencia-kontingencia):³ a szuverenitás gyakorlása és megjelenítése még jó ideig (: a kiegyezésig) lezáratlan maradt.

A magyar részről felkínált '*politikai nemzet*' sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem elégítette ki a képviselői kormányzást területi alapon is át-/megszervezni kívánó nem magyar közösségek elvárásait. A korszak eszmétörténeti feldolgoásaiban többnyire nem térnek ki a fenti szembenállásnak a hatalom éppen kialakítandó formáját illető strukturális ellentmondásaira.⁴ A képviselői forma értékduálja a kormányra kerülni/ellenzékben maradni kettőssége mentén szervezi a politikai szerepvállalást. Ilyetén nem volt minden alap nélkül az a nem magyar közösségek részéről megfogalmazott intenció, amely a birodalom keleti felén is át kívánta szabni a hatalomgyakorlás területi egységeit. Ám a többnyire még a régi forma (úr/alattvaló) retorikai panelei és hatalomtechnikai megoldásai (: privilégiumok) mentén bontakozó diskurzus résztvevői közül is csak kevesen hivatkoztak a képviselői alapokra helyezendő hatalmi forma strukturális igazságtalanságának kiküszöbölésére regionalizációs elképzeléseik megfogalmazásakor. (V. ö. pl. '48-as keltezésű követeléseiket a pesti/javaslatokat a bécsi politikai szereplők felé).⁵

A probléma lényege, hogy a többségi képviselte, mint a hatalomgyakorlás formája ún. *előzetes többségeket* generál, melyekből kimaradva a társadalom vertikális (: osztály) és horizontális (: területi) alapon elkülönülő rétegei soha nem kerülhetnek hatalmi/döntéshozói pozícióban a kialakítandó új forma még – a korra amúgy nem jellemző – tisztességesen működtetett hatalomtechnikai megoldásai mellett sem. Előbbiek azért, mert eleve kívül maradnak a politika új alapokon éppen kikülönülő alrendszerén (a különféle cenzushoz kötött bevonási küszöbök okán). Az utóbbiak azért, mert számbeli arányukból kifolyólag legfeljebb, ha a 'releváns kisebbség' szerepe juthat ki nekik az új hatalmi forma működtetése során.

A 19. század nemzeti mozgalmainak kutatói,⁶ illetve a regionalizmus korabeli megjelenésének feldolgozóit⁷ jól látják a tendencia megváltozását az érintett társadalmi nagycsoportok elképzelésekből követelésekké váló átalakulása során, de azt nem hozzák összefüggésbe a politikáról való gondolkodás megváltozásának struktúraalakító mozzanatainak belső meghatározottságával. Az eddigiek összegzése: a hatalom e formájának kialakulása maga is regionalizációs hatással bír az ezernyolcszázad évek közepétől napjainkig.

4. Az etnikai alapú térelhatárolási eszmék máig ható vonzatai

A képviseleti demokrácia kialakulása felé vezető út első lépései között azért jelenhetett meg a regionalizálás követelése, mert a szereplők egy része rálátott az új hatalmi formának a saját társadalmi nagycsoportját érintő következményeire, s ezt igyekezett belső, területi szegmentálódási törekvésekkel ellensúlyozni. E lépések sorába illeszkedik a Szerb Vajdaság problematikája, illetve ún. *kikerekítési intenciók* (etnikai alapú megyék/körzetek). Hogy ezek éppen melyik programdimenzióban (elszakadás/föderalizálás/körzetesítés) jelennek meg, az függ a helyzet belső (: állami/birodalmi) és külső (nemzetközi) erőviszonyaitól. Eredőjükben és a következményükben az a közös, hogy még, ha akarják – ahogy Eötvös – sem képesek megoldani a többségi elvből fakadó problémát: a 'megnyugtató módon'⁸ történő integrációját a nemzetiségeknek a felmerülő közigazgatási kereteken belül.

A felvetés másik sarokpontja szerint a fenti folyamatnak tudható be a térség 'kisebbségesedése'. A politikai értelemben vett kisebbségek is csak ekkor jelennek meg, hiszen a képviseleti elve strukturális anomáliája mentén történő kimaradásuk a kormányzásból – amely közelébe legfeljebb csak, mint *koalíciós partner* kerülhetnek majdan, a pártrendszer ki- és átalakulásával – identitásukat és társadalmi szereplésük kereteit is lényegileg formálja át.

Ennek a társadalomelméleti összefüggésnek a felmutatásához a kisebbségkutatás uralkodó paradigmáitól el kell lépni/távolodni.⁹ A rendszerelmélet látásmódját alkalmazva kerülhet látótérbe ez az eddig a politikai események és a kisebbségelméleti megközelítések takarásában megbúvó összefüggés rendszer. Mert etnikumok/népek korábban is léteztek Közép-Európában – ahogy más térségekben is – de a hatalom szempontjából tartósan releváns dimenziót csak akkor kapott létezésük, amikor a szuverenitást taglaló elképzelések a népszuverenitás előszobájába vezető képviseleti elv mentén újragondolásra kerültek. Az önálló/önelvű politikai súllyal nem rendelkező, arra csak az úr/alattvaló viszony f/belső oldalán lévő akarat- és célképzetei mentén szert tevő társadalmi nagycsoportok és a 'nemzetiségek' közötti bevettnek vélt folytonosság ebből a szempontból nem tartható. Az azonos/hasonló identitású, politikai értelemben nem kisebbségi – legfeljebb, ha privilegiált – státusú *kevesekből* csak a politikai rendszerbe való beemelődés során lett *kisebbség*. A politika alrendszere a beemelés aktusával egyidejűleg ki is zárta – a bevezetett formaképződés által a hatalom peremvidékére (helyi közigazgatás) száműzve – őket.

Ebből kifolyólag a határok többszöri átrendezés sem szolgálhatott megoldással, mivel a többségi elvű képviseletből a demokratizálódási tendenciák mellett is csak *finomodott* az alapvető különbség. És ez az alapstruktúra (: választási demokrácia) a további szegmentálódás felé tolja a benne kikülönült kisebbségeket. Erre napjainkból elég Koszovó esetét például felhozni, ahol az 1999-ig – politikai értelemben – kisebbségben lévő albánok az elszakadással a kisebbségi kérdést radikális 'kisebbségtelenítéssel' (: etnikai tisztogatás) próbálták 'kezelhető' szintre szorítani a számosság tekintetében – miközben az azt okozó forma érintetlen maradt.

Az érdemi, etnika dimenzióval is bíró föderalizálás programját nem sikerült e térségben a maga idején tető alá hozni. (A kiegyezések az úr/alattvaló viszony és a képviseleti elv sajátos, a Habsburg Birodalmon belüli ötvözeteinek tekinthetők. Az olyan, a társadalom vertikális síkjából politikailag kirekesztetteknek a hatalomra jutásával létrejött föderalizációs szimulakrumok értelmezésétől, mint a JSZSZK, most – idő hiányában – tekintünk el!) Az etnikai alapú körzetesítésnek azonban annál több kísérletét tartja számon a történeti regionalizmus. Ezek történeti valamint gazdaság- és társadalomföldrajzi körül-

ményei úgy-ahogy ismertek előttünk. Politikaelméleti konzekvenciáik azonban még nem kerültek a regionalisták vizsgálódásainak fókuszába. Pedig a velük kapcsolatos aktuális elképzelések is más megvilágításba kerülhetnek a regionalizmus politikatörténeti és – elméleti feldolgozásaiból levonható tanulságok szem előtt tartásával...

5. A kisebbségek térbeli elkülönülésének problémái

A kisebbségek által uralható közigazgatási területek leválasztásának az intellektuális gátja mindig is a szuverenitás problémaköre mentén artikulálódott. A szuverenitás elvesztését vizionálta egy-egy – a távolabbi jövőben akár leválni/kiszakadni is képes – közigazgatási alakulat. Paradox módon ez a félelem – a választási demokrácia kiteljesedésével is – fennmaradt. Pedig éppen ezek a hajdan kikerekítési, napjainkban autonómiaképzési címke alatt futó programok képesek tompítani a rendszer strukturális anomáliáit. Amelyeket demokratizálódás is egyre szembetűnőbbé tesz. (Gondoljunk csak napjaink szlovákiai regionalizációs elképzeléseire.) A szuverenitás fogalmának képlékenyebbé válása lazított ugyan a fogalmi kizárólagosságon, de a félelmek továbbra is maguk alá látszanak gyűrni a lehetőségeket. Bár tüneti kezelésen túlra mutató megoldásokkal¹⁰ önmagukban ezek az Európai Unió szakpolitikái kapcsán elvárt regionalizációs lehetőségek sem kecsegtethetnek, de képesek felmutatni egy deliberatív politikai forma területileg is releváns hatalomtechnikai eljárás módjait...¹¹

A történeti példák is arra figyelmeztetnek, hogy a hatalom tényleges birtokosai igyekeznek a maguk érdekei szerint kiüresíteni a térbeli elkülönülés intézményrendszerét. A Habsburg Birodalom körzetesítési válasza az 1848-as eseményekre egy, az alattvalók egyik nagycsoportjának sem igazán kedvező centralizált területi formát hozott létre. A Szerb Vajdaság 1848-as képzete alig ált közelebb a Bach-korszak Szerb Vajdaság és Temesi Bánságában megvalósult elképzelésekhez, mint a felelős magyar minisztérium időlegesen testet öltött terve a kiegyezés előtti állapotokhoz. Az abszolutizmusra hajló uralmi rendszerek változatos példáit voltak képesek felmutatni a kiüresített regionalizációnak. Mert a többségi elvből fakadó hatalomnélküliség a területi szervezés alsóbb szintjein is csak a döntéshozás (érdek- és értékartikuláció) tényleges delegálásával tompítható. Maga a képviselő kompetenciák nélkül, vagy azok alacsony szintje mellett – ahogy azt a Vajdaság ezredforduló környéki helyzetének alakulása is mutatja – nem vezet eredményre. (Hacsak a társadalom bizonyos nagycsoportjainak hatalomtechnikai alávetettsége nem tekintendő az uralom egyes illiberális formáit gyakorlók szemében eredménynek.)

A Vajdaság statútumának éppen zajló (pontosabban éppen nem zajló) szentesítési procedúrája arra is figyelmeztethet, hogy a kisebbségeknek a centralizmusnál kedvezőbb, de önmagában még kisebbségi autonómiát (döntési/végrehajtási kompetenciát) nem jelentő területi beágyazottsága nem keverendő össze a többségi elv korrekciójára irányuló intézkedésekkel. Még akkor sem, ha a többség centralizáció mellett lándzsát törő része a Vajdaság autonómiára való törekvését nem gazdaságföldrajzi, hanem kisebbségpolitikai programként igyekszik is beállítani a tömegmédiában.

Perszonális autonómia címke alatt vált közgondolkodási témává (: topikká) a politikai értelemben vett kisebbségek problémáit kezelni próbáló elképzelésrendszer. Ennek egyik – reduktív – megvalósulási verziója a Szerbiában napjainkban tartósabb formát nyert¹² nemzeti tanács, mint intézményrendszer. Ennek társadalomelméleti értékeléséhez a kisebbségek nem politikai vetületeit is görcső alá kellene venni. (Amire itt és most nincs mód.) Annyi talán kijelenthető a nemzeti tanácsok kapcsán, hogy a közösségek társadalmi

újratrermelésének/teremtésének olyan a többségétől etnikusan eltérő dimenzióiban, mint a) a nyelvhasználat, b) az oktatás, c) a kultúra és d) a tájékoztatás) nyújt némi – a támogatói szerint elegendő, elutasítói szerint túl kicsiny – cselekvési teret.

(Itt most mindez csak azért kerülhetett szóba, hogy általa is tudatosodjanak a kisebbségalapú egyenlőtlenségek nem területi elven szerveződő tompítási lehetőségei.)

6. A kisebbségesedés ma még nem nyilvánvaló kihívásairól

Az eddig tárgyaltak mellett nem lenne jó megfeledezni arról sem, hogy a kisebbségesedés nem egy lezárt folyamat. A társadalomból napjainkban is ki-kiemelkednek olyan nagycsoportok (a rendszerváltást követően például a romák), amelyek politikai relevanciája a történelem eddigi menete során nem volt egyértelmű és nyilvánvaló, hanem csak a demokratizálódási tendencia minden állampolgárra való kiterjedésével vonattak be a politika rendszerébe és a szavazatszerzés kiéleződése okán váltak a politika témájává. (Miközben a többség integráció címszó alatt a beolvasztásukat véli kívánatosnak.) De az állampolgári státussal nem rendelkezők kérdése napjainkban sem dőlt el még a deliberatív demokráciák felé leginkább nyitott államokban sem. Miközben többség/kisebbség viszonyát az eltérő demográfiai mintázat is erősen át képes alakítani a fennálló (többségi elvű) hatalmi forma feltételei mellett anélkül is, hogy a kontingencia-kontingenciaként kezelt szuverenitást garantálni vélt államhatárok elmozdulnának.

7. Összegzés

E felvetés azt a folyamatot próbálta meg levezetni, minek során a hatalom médiumán belül történő formaváltással kialakultak a politikai értelemben vett kisebbségek, amelyek ugyanazon forma logikájának következtében térbeli elhatárolódási mozgalmakat (elszakadás/föderalizálás/körzetesítés) hívtak életre, hogy megpróbáljanak megszabadulni önnön kisebbségi mivoltuktól, azaz hogy a politikumnak legalább néhány szegmensében hatalomra tudjanak jutni a többségi elv mentén is. Ez a helyzet a jelen politikai formák mellett is csak tünetileg kezelhető, de a kezelés módja előre képes vetíteni egy majdani, deliberatív hatalmi forma uralomtechnikai kelléktárának egyes elemeit, miközben a róla való politikai és társadalomelméleti gondolkodás is közelebb vihet a majdani elképzelések kognitív megragadásához.

Jegyzetek

1. E felvetés kidolgozását a PRCH Dunatáji népek kutatás Szakalapítványának ösztöndíja tette lehetővé, minek köszönhetően a szerző 2009. nyarán, négy hónapon át Münchenben és Tübingenben folytathatott kutatásokat.
2. **Luhmann, Niklas** (2002): *Die Politik der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt a. M.; **Luhmann, Niklas** (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Gondolat, Budapest.
3. **Luhmann, Niklas** (2002): *Die Politik der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt a. M. 170–188.
4. V. ö: **Schlett István** (1990): *Eötvös birkózása a nemzeti démonnal*. = U. ö.: *Az opportunizmus dicsérete*. Magvető, Budapest.
5. **Pap Tibor** (2009): *A Szerb Vajdaság, mint politikai cél/eszem kialakulása, formálódása, s a róla folyó diskurzusok 1848 és 1867 között* = *Közép-európai Közlemények* 2009/2–3.
6. **Romsics Ignác** (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam*. Napvilág, Budapest.

7. **Dr. Gulyás László** (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt.
8. *...az egyes, hazánkban lakó nemzetiségek s az egész ország alkotmányos szabadsága nemcsak oly ellentétben nem állnak egymással, mely arra kényszerítene, hogy a kettő közül egyről lemondjunk, sőt hogy e két érdek ugyanaz, s hogy valamint Magyarország alkotmányos főnnállása csak azáltal válik lehetségessé, ha az minden nemzetiségi méltányos igényeket kielégíteni képes, úgy az egyes nemzetiségi érdekek csak alkotmányos létünk biztosítása által elégtethetnek ki.* – Kiemelés P. T. – *S éppen e két érdeknek ugyanazonossága az, hogy akár a politikai szabadságot, akár a nemzetséget tartjuk fontosabbnak, végre csak egy út fekszik előttünk, melyen haladnunk kell...* (Eötvös József [1865]: *Nemzetiség és alkotmányos szabadság*. Forrás: világháló. Letöltés dátuma: 2009. január 18.)
9. **Luhmann, Niklas** (1999): Látom azt, amit te nem látsz. Osiris–Gond, Budapest.
10. A megoldáskeresés lehetséges európai bölceleti gyökereit veszi górcső alá Losonczi Alpár könyve.
11. Ezen eljárások kiharcolásáról és jogi keretbe foglalásáról ad leltárt ifj. Korhecz Tamás könyve.
12. A nemzeti tanácsokról szóló törvény szövege magyarul a következő linkeken érhető el: www.vajma.info/docs/torveny_nemzeti_kisebbsgek_n_t.pdf vagy http://kepesifi.com/documents/MNT_2009_torveny.pdf

Irodalomjegyzék

- Eötvös József (1865): *Nemzetiség és alkotmányos szabadság*. = U. ö.: *Reform és hazafiság* 3. OSZK-MEK, <http://mek.niif.hu/05300/05343/doc/index.html>, lásd: 2009. 01. 18.).
- Dr. Gulyás László** (2005): *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Ifj. Korhecz Tamás** (2009): *Otthonteremtőben a szülőföldön*, Forum, Újvidék.
- Losonczi Alpár** (2002): *Európa-dimenziók*, Forum, Újvidék.
- Luhmann, Niklas** (1999): *Látom azt, amit te nem látsz*. Osiris–Gond, Budapest.
- Luhmann, Niklas** (2002): *Die Politik der Gesellschaft*. Suhrkamp, Frankfurt a. M.
- Luhmann, Niklas** (2006): *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Gondolat, Budapest.
- Pap Tibor** (2009): *A Szerb Vajdaság, mint politikai cél/eszem kialakulása, formálódása, s a róla folyó diskurzusok 1848 és 1867 között* = *Közép-európai Közlemények* 2009/2–3. 50–63. o.
- Romsics Ignác** (1998): *Nemzet, nemzetiség és állam*. Napvilág, Budapest.
- Schlett István** (1990): *Eötvös birkózása a nemzeti démonnal*. = U. ö.: *Az opportunizmus dicsérete*. Magvető, Budapest.